Д. ДОРОШЕНКО:

УГОРСЬКА УКРАЇНА

ПРАГА 1919.
ІНФОРМАЦІЙНА УКРАЇНСЬКА СЕРІЯ ЧИСЛО 1-е.
ВИДАВНИЦТО ВСЕСВІТ.

Ця брошура про Карпатську себто колишню Угорську Україну або Русь виходить з техничних причин з деякими скороченнями.

ВИДАВНИЦТВО.

Тіпографія Політики в Празѣ.

109 8588-230

Угорська Русь — це найдальший закуток української землі на заході в сусідстві з словаками, мадярами й румунами. Простяглась вона вузькою в 350 кілометрів завдовжки і не більше 60—70 кілом. завширшки смугою по південно-західніх схилах Карпатів, починаючи од річки Попрада, що впадає в Дунаєць і входить у систему Висли — на північному заході, і до верхівья Золотої Бистриці, що несе свої води через Прут у Чорне море — на півдні. Усього простору землі, заселеної тут нашими людьми, нараховується коло 15.000 кв. кілометрів. На сході угорські українці весь час межують з своїми галицькими братами, а в південно — східному кутку із буковинцями: східня границя одмежована тут кряжем Карпатських гір. За те на заході нема в Угорської Руси сталої, фізично зазначеної границі, і тут наші люде межують з оселями словаків на північному заході (трохи межують вони тут коло річки Попрада і з поляками), далі по-над річкою Тісою мають своїми сусідами мадярів, а на півдні румунів. На цій межі українські оселі мішаються з чужими, особливо з словацькими, так що трудно часом розпізнати, де кінчається українське населення і починається вже словацьке.

Українці живуть у семи адміністраційних округах, які звуться „столицями", „жупаніями" обо „комітатами". Ці округи витворились на протязі довгого історичного життя і принатурені до географічних умовин. Ті столиці, де українці живуть більшими масами, називаються: Мараморош, Угоча, Берег, Уг, Землин, Шариш і Спиш. Головні міста на цій території: Пряшів, Ужгород (Унґвар), Мукачів і Мараморош-Сигот. В инших угорських столицях живуть вони в формі невеличких островків-колоній.

Скільки є тепер усіх українців на Угорській Руси? Докладно і вірно означити їх число дуже важко, бо офіціяльна мадярська статистика весь час намагалася зменшити його, записуючи багато українців, як мадяр. В 1900 році, коли роблено було загальний перепис людности на Угорщині, українців нараховано було 429.447 душ. Але українські вчені, які спеціяльно працювали над обчисленням угорських українців, доводять, що це число має бути побільшене принаймні ще на кілька десятків тисячів (Я. Головацький в 1878

році рахував 476.560 душ), так що ми ни помилимось, коли скажемо, що тепер угорських українців є принаймні з півмилійона.*) А колись їх було значно більше: ще в 1826 році їх нараховували 800.000. Та з того часу багато наших людей пословачилось, а ще більше — помадярилось.

Етнографи ділять угорських українців на чотирі групи: Верховинці, які живуть в горах, безпосередно прилягаючи до Галичини, і заселюють комітати Мараморошський, Берегський і Ужгородський; Долиняне, які живуть низче в рівних місцевостях тих же комітатів, а крім того ще в Сатмарському, Угочанському і Соболчанському; Крайняки — живуть в комітатах Землінському, Сарошському і Абуйварському; Спіжаки — в Спіжському комітаті.

Верховинці більше як які инші угорські українці зберегли свій первісний тип — сильного пастушого народу. Чоловіки роблять взагалі приємне враження, хоч риси обличча в їх і не зовсім правильні. Жінки на вигляд кращі, вони дурже жваві, в їх гарно окреслені круглі обличча, палкі очи і надзвичайно маленькі ноги. Але жінки Верховинців дуже скоро старіють і під вагою тяжкої праці втрачують свою принадність. Верховинці, в порівнянні з мадярами, відзначаються бистрішим розумом, але дуже не на користь собі одріжняються від мадяр своїм упаданням і улегливістю перед старшими і значнійшими; мадяр завжди являється мужчиною з характером, а українець ніби дитиною. Всі Верховинці мають темне волосся. Старі мужчини люблять носити довгі бороди, а серед молодих це рідкість. Верховинець взагалі добродушний, услужливий, роботящий, дуже привязаний до своїх гір: покликані до військової служби верховинці дуже часто дезертирують з туги за рідним краєм. Верховинці дуже побожні, але разом з тим і забобонні. Вони мають великий нахил до чарки. Їхні обряди, особливо празникові на Різдво й на Великдень такі самі, яи і у всіх инших українців. Особливо бучно справляють свято Івана Купайла. Найлюбіщий танець — коломийка. Верховинці дуже співучий народ, і етнографи позаписували од їх велику силу пісень. Найлюбіше заняття верховинців — годівля худоби.

Верховинські села роскидані доволі мальовничо по горбках і здалека роблять приємне враження. Але придивившись близче, злидні і неохайність кидаються у вічи на кожному кроці. Хати небілені, з малими віконцями; там разом мешкають і люде, і худоба; повітря страшне, і коли ще люде там здорові та свіжі, то це завдячує тільки їхній здоровій натурі та вільному повітрю. Одежа особливо гарна у гірняків, що мешкають в північній домені Тіси, де крім суконних шараварів та юпок (свиток), прикрашених синіми обо

*) С. Томашівський. Етнографічна карта Угорської Руси. СПБ. 1910, ст. 42—44.

жовтими шнурками, мужчини носять у свято на шиї шовкову хустку і високий капелюх з павячими перами і золотими шнурками. Замість чобіт носять особливі гірські черевики. Жінки покривають голови червоними, шовковими хустками, дівчата же вбирають їх стрічками, на котрих нашиті ріжні фігурки з кости і блискучі ґузики.

Долиняне — найкращий, а може і найсильніщий тип угорських українців. Більшість їх визначається дуже великим ростом. В протилежність до верховинців темперамент у долинян більш гарячий, вдача більш енергійна, вони більш підприємчиві, палкі та чутливі. Ця ріжниця залежить од ріжниці характера місцевости й загальних умовин життя. Лице в долинянина одкрите, його вираз приємний і ласкавий. Окрім годівлі худоби долиняне займаються ще хліборобством, а иноді й ремеслами. Найбільше число священників на Угорській України долиняне. Завдяки родючій землі і теплому климату, їжа долинян краща і пожиточніща. Звичайна їжа: овочі, сало, свинина, сир, хліб кукурузяний. Горілку пьють не так охоче, а більше люблять вино. У всіх відносинах, а також і в архитектурі будівель і в одежі наближаються долиняне до мадяр. Хати в їх чистіщі, з свіжищим повітрям, побілені, обмазані глиною. Долиняне менше релігійні, як верховинці, і менше забобонні. Звичаї їхні й обряди такі ж, як і у верховинців.

Спіжаки і крайняки в фізичному і моральному відношенню стоять найнизче од усіх угорських українців. Слабий склад тіла, брак мускулів, бліде лице—характеризують цих бідних людей. Плоскі й викривлені ноги — у них типове явище. Вони здебільшого ліниві, неенергійні, оспалі, дуже нахильні до піяцтва, — щоб заглушити журбу і заморити голод. Вони не привязані до своїх осель і охоче мандрують в чужі сторони. Спіжаки й крайняки дуже забобонні, шанують усяких ворожбитів та знахарок. Найлюбіща страва в їх — вівсяні пироги з картоплею. Хати похожі до верховинських. Впадає у них в око велика сила подушок та перин. Носять спіжаки й крайняки довгу темну юпку з ковніром вишиваним сірими нитками. *)

Мова угорських українців — це так зване карпатське піднарічча червоноруського нарічча вкраїнської мови, як опреділив її покійний К. Михальчук в своїй розвідці про українську діалектологію. Угорські українці говорять однаковим наріччам з мешканцями південно-західної частини Станиславівського, південних частин Стрийського, Самбірського, більшої частини Саноцького і Новосандечського повітів Галичини **), одже творять одну язикову группу разом з га-

*) Г. Де-Волланъ, Угро-русскія народныя пѣсни. Очеркъ быта Угорскихъ русскихъ. СПБ. 1885, ст. 7—26.

**) Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, т. VII, СПБ. 1872, ст. 510—512.

лицькими лемками. Щоб показати зразки мови й народньої поезії, наведемо кілька пісень, записаних в ріжних місцях Угорської Руси:

I.

Пійшов мій миленький за ліс, за темненький,
Та він ми принесе колачик біленький;
Пійшов мій миленький за ліс, за границю,
Та він ми принесе шовкову спідницю.
Пійшов він, пійшов він, аж ся дражка курит,
А я за ним тужу, аж мя главка болить.
Пійшов мій миленький преч на польовання,
Мене дома лишив, як би мальовання.
„Або любцю, прийди, або ми ся присни,
Бо ми ся щось робит од жалю, од мисли“.

(Крайнякська пісня, див. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, ч. I, ст. 337—338.)

II.

Ой погнівався тай погнівався
Мій милий на мене,
Осідлав коня вороненького
Поїхав преч од мене!
Коби я мала слугу вірного,
Післали би я до нього
На Україну, на Україну,
До мого наймильшого.
Післала би я, післала би я
Слугу найвірнійшого,
Най би приїхав, най би приїхав,
Бо ми тяжко без него.
Ей воли мої, половенькії,
Чому же ви не орете?

Ах літа мої молоденькії
Як ви марно гинете!
Світи місачку, а світи лепо,
Світи як млинське коло,
Вийди дівчино, сама єдина,
Проговор ко мні слово!
„Як я маю, ах, к тобі вийти
І словце проговорити,
Ей будуть люде то говорити
Же тя хочу любити!“
Нехай говорят і нехай судят
І по цілому світу,
Я тебе любив, любити буду
Мій предорогий цвіту!

(Записано в селі Біловіжі пряшівської епархії, див. Я. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, ч. II, ст. 704.)

III.

От пісня про панщину, записана в тім же самім селі:

Коли муровали білу Маковицю,
Гонили на панське убогу вдовицю,
Едну неділеньку ґазду поховала,
Другу неділеньку сина породила.
В три дні по породі на панське їй гнали,
На панське їй гнали, покоя не дали.
На панське ся брала, горенько плакала,
В слезах купаного сина повивала,

На єдной ручечці синочька тримала,
А з другов рученьков камени давала:
Каміня давала, горенько плакала,
Горенько плакала, озера глядала:
„Плавай же ти, сину, в глибокім озері,
Не зазнав ти отця, не зазнаш матери.
Утопит тя мати, не будеш єй знати,
Будеш там в озері, як рибка плавати.
Ти будеш в озері як рибка плавати,
Я під Маківцов до смерти плакати“ *).

IV.

Гей верше мій, верше,
Мій зелений верше!
Уж ми так не буде,
Як ми було перше.
Одпало яблушко
Од сладкой яблоні,
Уж ми так не буде,
Як ми було в лоні.

Була я весела
Асе не в тім рочку,
Пішла ми веселость
За гору височку.
За гору височку,
За воду глубочку,
Була я весела,
Але не в тім рочку.**)

V.

Ой вже вечер вечеріє,
Сонце над вербами:
Пускай, пане отамане,
До дому з серпами!
Ой вже вечер вечеріє
Уже сонце низько:

Пускай, Пане Отамане,
До дому не близько!
Скажи мені, Отамане,
Скажи мені, пане,
А хто вийде жито жати
Коли нас не стане?***)

Серед угорських українців росповсюднені варіянти тих самих пісень, що співаються і в нас на наддніпрянській Україні, напр. „Іхав козак за Дунай“, „Журилася попадя своєю бідою“, „Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці“, „Стукнуло, грюкнуло в лісі, Комар з дуба повалився“, „Ой ти дівчино зарученая“, а на галицько-угорській границі, серед лемків записано навіть пісню про Саву Чалого,*) — найкращий доказ суцільности й нероздільности українського племени од Кубані до Тіси!

Дуже цікаві де-які угро-українські приказки, в яких позначилися й відносини наших закарпатських земляків з їх найблизчими сусідами: „Душа спати не ходить.“ — „Біда чоловіка найде, хоч і сонце зайде“. — „Жид і молячи учиться обманути.“ — „Волох у два роти: єдним їсть, другим бреше“. — „Біда з бідою ходить, а мадяр сам по собі.“††)

*) Головацкій, ч. II, ст. 699—700, також див. Де-Волланъ, Угро-русскія народныя пѣсни, ст. 158.
**) Крайнякська пісня, Де-Волланъ, стр. 225.
***) Головацкій, ч. III, ст. 208.
†) Головацкій, ч. II, ст. 723—724.
††) Де-Волланъ, Угро-русскія народныя пѣсни, ст. 6.

Культура і просвіта серед народньої маси на Угорській Руси стоять дуже невисоко — наслідком тяжких історичних обставин і невідрадного політичного й соціяльно-економічного стану в сучасности. про що будемо говорити низче. Школи з чисто-народньою, рідною усім мовою немає. Наука ведеться в середніх і у вищих школах „язичієм", мішаниною слів церковно-словянських, українських і московських. Та й тих шкіл дуже мало: спеціяльно українських маємо тільки дві духовні семинарії — в Пряшеві і в Ужгороді, школу для дяків в Ужгороді, приют для хлопців-сиріт в Ужгороді і для дівчат сиріт в Мукачові, народніх шкіл коло 500 (на 2918 сільських громад з присілками), та й то не чисто українських, а мішаних українсько-мадярських. Одже не диво, коли серед угорських українців писати й читати по українськи уміє серед мужчин 7%, а серед жінок 4%; тілько читати: мужчини 1,5%, жінок 2%. Зовсім неписьменних серед дорослих мужчин 41%, серед жінок 45%. Що-до освіти українці стоять на землях колишньої Угорщини на останньому місті, навіть після румунів. З дітей, обовязаних ходити до школи, на 134.280 ходило в дійсности 52.477, себ-то 39,09%. По мадярськи вміло говорити (по відомостям 1900 року) тільки коло 25.000 українців, а трохи менше число мадярів уміло говорити по українськи.*) По всій імовірности це — тіж самі українці, які помадярилися. Інтеліґенція здебільшого говорить тільки помадярськи.

Коли культурно-політичне становище угорських українців дуже невідрадне, то ще більш сумно виглядає їхнє становище економічне. Головним заняттям українського населения єсть сільське господарство, з якого живе 99% усієї вкраїнської людности (95% — усієї людности в краю в загалі). Инші заняття так мало росповсюджені, що в соціяльній структурі не грають майже ніякої ролі. Що стосується землеволодіння, то великі маєтки складають 0,2%, середні господарства 0,6%, дрібні — 99% всього числа господарств. Що ж до свого обсягу, то ці категорії стоять між собою в такій пропорції: 50%, 5% і 45%. Техніка і культура хліборобства дуже примітивна, особливо на півночі і на сході. **)

Тяжке економічне становище угорських українців при кінці XIX століття, а це становище мало чим змінилося й досі, — найкраще змалював урядовець угорського правительства Едмунд Еґан, один з дуже нечисленних щирих прихильників українського народа серед мадярів (Еґан помер в 1901 році), в своїм меморіялі на імя угорського міністра хліб-

*) Ст. Томашівський. Угорські русини в світлі мадярської урядової статистики, Записки Наук. тов. ім. Шевч., т. LVI, 44—45. —. С. Томашевскій. Угорская Русь. Украинскій народъ, т. II, ст. 426

**) С. Томашевскій. Угорская Русь. Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ. Т. II-й, СПБ. 1916, ст. 426.

робства. Меморіял цей видав з своєю передмовою В. Гнатюк в українському перекладі *), і з нього ми беремо найяскравіщий матеріял для характеристики економічної недолі угорських українців та з'ясування її причин.

Головну причину цієї недолі українського селянства на Угорщині бачив Еґан у ненормальнім укладі аґрарних відносин. Власти, які ці відносини упорядковували, держалися букви закона і не брали на увагу господарських потреб селянина. Вони не питалися, з чого селянин, привязаний виключно до землі, буде жити? У селян забрали сіножаті, пасовища і навіть почасти ті ґрунти, які вони вживали перед тим, як спільну з поміщиком власність. Правительство неустановило ніяких законів проти спекуляції землею і проти роздроблювання земельних грунтів. — Одже не диво, каже Еґан, що ціле угорське підкарпаття заселене тепер хліборобським пролетаріятом, в якого нема відповідних просторів землі, щоб з того можна було прожити. Цей зубожілий селянин міг би найти собі відповідно до кліматичних обставин прожиток в годівлі худоби, але для цього не стає в його ні сіножатей ні гірських полонин для випасу. А наймати це може він тільки через посередника, який бере собі за те більшу частину зиску.

Фобричного промислу в цих сторонах немає ніякого. Нема й ніяких копалень. Домашній промисел, що обмежувався вовняними виробами для власного вжитку, зовсім щез, бо ніде овець годувати. Селянин купує вже крамничну одежу для себе. Адміністрація дуже мало дбає про школу, про дороги, лікарську допомогу, про контроль над низчими аґентами власти, які в глухих гірських околицях позволяють собі всякі надужиття і визискують населення безбожно.

Ці обставини — каже далі Еґан — витворили таке явище, що на переважно хліборобній Угорщині умірає хліборобський нарід. „Український селянин не бачить круглий рік ні мяса, ні яйця, хіба що випє кілька крапель молока, а у велике свято з'їсть шматок житнього або пшеничного хліба. Його стравою звичайно єсть вівсяний ощіпок і — коли стає — картопля. Не диво, що коли в инших гірских сторонах бачимо людей рослих, кріпких та здорових, на українському Підкарпаттю зустрічаємо малокровні, марні, пожовклі мари, безсилі, хиткі, нездатні до військової служби, карликуваті, золотушні, віддані з одчаю піяцтву, зниділі, ліниві та темні. Одчай бере дивитися на цей вимираючий нарід. Нині можнаби навіть предсказати день, коли останній українець втече з краю. Досі не знайшлось одначе хоча б двохтрьох людей, які занялись би поліпшенням долі цих пролєтарів. Не занялись, бо й не могли занятися, коли зважимо,

*) Е. Еґон. Економічне положеннє руських селян на Угорщині. У Львові, 1901.

що цей бідний та темний нарід наскрізь лиш хліборобський, дістався в руки найсильніщому й найпроворніщому торговельному елементу в Европі — жидам. Маючи всякий „гешефт“ в своїх руках, вони орудують цілим життям селянина, всім річним його заробітком, всею його будуччиною. Селянин став тут невільником цих торговельників у повнім значінню слова.“ *) Лихварство розповсюджене в краї страшенно; найнизчий процент, який бере собі лихварь з селянина, це 30%. За всяке посередництво бере жид собі левину долю зиску. Підкупство урядовців і суддів це таке тут звичайне діло, що рідко коли селянин в справі з жидом прийде до свого права. Кожного вміють вони підкупити. Непідкупного ж тероризують навіть погрозою смерти.

Еґан дуже песимістично дивився на будучність українського народа на Угорщині: „нарід, казав він, що немає ні землі, ні худоби, якого доля лежить в руках у лихвара; нарід, що залежить від гумору і самоволі цього лихваря; нарід, якого навмисно споїли і деморалізували, якому вже ні священик, ні війт не можуть прийти на поміч, а якого всякий адміністраційний урядник використовує і кривдить; нарід, якому взагалі ніхто в світі не подає помічної руки — цей нарід буде поволі занепадати матеріяльно і морально чим-раз низче, поки не загине зовсім.“ **)

Біда та злидні примусили угорських українців уже з початку 80-х років XIX століття шукати щастя — долі за морем. Багато людей почало виселятись до Америки. Там, на нових місцях вони робили враження найбільш темних, найбільш убогих і пригнічених з-по-між усіх емігрантів, які приїздили з Австро-Угорщини. Вже в 1897 році угорських українців було в Америці коло 100.000 людей, а тепер усіх їх там буде по-над 130.000. Серед їх дуже рано почався рух на користь переходу на православіє. Рух цей дуже піддержував російський Сінод, який посилав до Америки своїх місіонерів, передавав туди гроші і навіть видавав „на малороссійскомъ нарѣчіи“ газету „Свѣтъ“, щоб вести через неї свою пропаганду. Не зустрічаючи ні в кого ні помочи, ні співчуття, українські емігранти з Угорщини радо горнулись до православія, яке давало їм і моральну і матеріяльну поміч. Розуміється, поруч з православієм йшло і обрусіння та ширення політичного москвофільства. ***) Як побачимо низче, американські українці відограли значну ролю в справі теперішнього прилучення Угорської України до Чехо-Словацької Республіки.

Тяжке становище угро-руської людности звернуло на-

---

*) Еґан, ст. 14—29.
**) Еґан, ст. 36.
***) Г. Стрипський, Угорські русини і словаки в Америці. Життэ і Слово. 1897, кн., IV ст. 414—420.

решті на себе увагу мадярського громадянства й правительства, і воно, в кінці 90-х років XIX століття, в значній мірі під впливом тільки що зазначеного меморіялу Еґана, вжило деяких заходів для піднесення економичного стану населення на Угорській Руси. Мадярська преса підняла цілу кампанію, щоб змусити правительство вжити скорих і рішучих заходів для допомоги українській людности Прикарпаття. Це підбадьорило самих українців. 9-го березня 1897 року депутація з 20 українців під проводом єпіскопа Фірцака приїхала до Будапешту і побувала у всіх міністрів, подавши кожному меморіял, де були списані найпекущі потреби українського населення і способи, якими, на думку депутацій, можна було б ті потреби задовольнити. Міністри прийняли депутацію прихильно, а міністр-президент Банфі запевнив, що він зробить усе, щоб задовольнити бажанняукраїнців.*) Фактично певні реформи для поліпшення матеріяльного добробуту українського населення перевів міністр хліборобства Дарані. Його заходами було найнято за правительственною допомогою землю для кількох тисячів малозаможних селянських родин в Берегському повіті, найбідніщому з-по-між усіх повітів Угорської Руси. Потім така сама форма допомоги була поширена й не повіти Мараморошський, Ужгородський і Земплінський. Було видано спеціяльні закони про лихву. Щоб піднести дрібний промисел було відкрито кілька промислових шкіл для селянських дітей і улаштовано господарські курси для дорослих. Заведено було позичкові каси дрібного кредиту; в самім 1899 році було відкрито 27 кас по селах. Для поліпшення худоби привезено було кілька сот голів расової худоби і роспреділено по селянських господарствах. Так само привожено й ліпші породи збіжжа для піднесення рівня агрикультури, дуже низької на цілій Угорській Руси. На урядовий кошт роспочато було видання популярної тижневої газети на досить чистій народній мові „Недѣля". Наслідком цих урядових заходів було й деяке оживлення серед самої людности, певний рух до орґанізації самоподопомоги. Було заведено кілька спілкових крамниць по селах, заложено кілька десятків читалень. Але весь цей рух через еґоїзм і байдужість інтеліґенції немав ширшого розмаху, а для поліпшенняекономічного стану людности треба було радикальних реформ і взагалі зміни усієї системи урядової мадярської політики що до Угорської Руси.

*

*) В. Гнатюк. Угро-руські новини. Життє і Слово, 1897, кн. II. ст. 126.

Коли оселились українці на Закарпатю — докладних відомостей про це ми не маємо, в усякому разі вони з'явились тут не пізніше, як угри, одже не пізніще кінця IX віку: коли прийшли тоді Угри зі сходу, то вже застали тут українців. На протязі XII—XIII століть не раз бувало, що українці більшими ґрупами приходили на Закарпаття й оселялись тут. Цьому спріяли й династичні звязки українських князів з угорськими королями, починаючи ще з великого князя Ярослава. Коло 1100 року угорський король Коломан оженився на Преаславі, дочці Святополка київського, і з нею прийшло на Угорщину багато українських родин. Такі переселення бували й за часів королів Андрія II (1205—1235), Бели IV (1235—1270) і Володислава IV (1272—1290). Угорські королі, загорнувши під свою власть землі на захід від Карпат, не раз пробували опанувати й Галичину. Внутрішні усобиці, якими багата була історія Галицької України в другій половині XII-го і в XIII віках давали угорським королям добру нагоду встрявати в галицькі справи і бували моменти, коли їм удавалося засісти на галицькому столі: так король Андрій захопив був на початку XIII ст. збройною силою Галич і прийняв титул „короля Галичини й Володимирії"; трохи згодом він посадив був на галицькому столі свого малого сина Коломана. Галичане таки вибили угрів, але цей час короткого панування угорських королів став кілька сот літ пізніше основою „історичного права", на підставі якого Австро-Угорщина прилучила до себе Галичину в 1772 році, В кінці XIII століття, коли Угорщина на якийсь час була підупала, то галицькі князі своєю чергою пробували прилучити до себе й закарпатські землі. В остальній раз зробив спробу прилучити Галичину до Угорщини король польський і угорський Людовик в кінці XIV віку, і після того утворилася між Галичиною й Угорщиною погранична лінія, яка збереглася до наших часів.

В 1339 році прийшов на Угорщину з цілою дружиною подільський князь Федір Коріятович, племінник славного литовського князя Ольгерда. Він княжив перед тим якийсь час на Поділлю, але звідти його вигнав литовський князь Вітовт. Тоді він вирушив за Карпати. Угорський король Карл I дав йому в державу Мукачів, зробив бережським намісником, і він тут дожив свого віку. Це, мабуть, було останнє переселення українців за Карпати більшою групою. Память про князя Федора Коріятовича довго зберегалася серед місцевого люду.

Закарпатська Україна вже в XII-XIII ст. була поділена на столиці або комітати, до яких увійшли не тільки чисто-українські території, але й мішані з словацьким, мадярським та румунським населенням. Це позбавлювало український народ почуття національної єдности й суцільности. До XVI століття українці не зазнавали від мадяр якогось

особливого національного утиску. Потомки старих княжих і боярських родів служили при дворі угорських королів і займали часом високі посади. Але згодом вищі класи українського населення помадярилися, покатоличилися, і українська народність була представлена тільки сільською масою та низчим духовенством. Селяне опинилися в становищі кріпаків і навіть сільське духовенство мусіло відбувати панщину.

В церковному відношенню угорські українці довго жили спільним життям з Галичиною і, не маючи своїх власних єпіскопів, підлягали перемишльському владиці. Релігійними осередками Угорської Руси були монастирі св. Миколая в Мукачові і св. Михайла під Мараморошем. Мукачівський монастир був заснований ще в XIV столітті Федором Корієговичем. Так само в XIV столітті а, може, й ранійше був заснований і Михайловський монастир. Самостійна епархія на Угорській Руси появилась в Мукачові при кінці XV віку. Вона обіймала собою весь край. Просвіта на самій Угорській Руси в той час стояла не дуже високо: книжки привозились з Галичини, а священики добували освіту також у Галичині і навіть у Молдавії. Просвітний рух, який з великою силою обхопив західню Україну в кінці XVI ст., знаходив дуже слабий відгомін на Угорській Руси. В половині XVII віку мадяри заходились заводити серед українців унію. Але народ кріпко держався православної віри й чути не хотів за унію, сама назва її була йому огидна. Коли один з місцевих мадярських маґнатів Гомонай почав ширити в другому десятиліттю XVII в. унію в своїх маєтках, де було до 70 парафій, і коли духовенство під надиском пана вже було пристало на унію і закликало до себе з Перемишля уніятського єпіскопа Крупецького, народ повстав, побив попів і трохи не вбив самого Крупецького. Але католицьке духовенство й маґнати не переставали ширити унію, прихиляючи до неї православне духовенство обіцянками ріжних льгот, а головно тим, що воно буде урівняне в правах з духовенством католицьким і увільнене від панщизняних обовязків.

В 1649 році прихильники унії з-по-між духовенства зібрались в місті Ужгороді і постановили, що приймають формально уніятський обряд. Це було як раз в тому році, коли національний рух на наддніпрянській Україні досяг своєї найвищої точки, коли козаччина докотила свої хвилі аж до Галичини, але на закарпатську Україну не доходили відгуки цього великого руху; вона давно вже жила своїм відокремленим життям. В 1652 році папа затвердив перехід на унію угорських українців.

Одначе й потому справа унії не пішла так гладко, як того хотілось її прихильникам. Ще зоставалось чимало духовенства, яке разом з народом держалось православія.

Знов же таки угорські протестанти піддержували православних українців у їхній боротьбі за віру, і довгий ще час на Угорській Руси було двох владик — православний і уніятський. Мукачівський монастир довго залишався в руках у православних і носив на своїй церкві напис про своє відновлення руками православних, за допомогою молдавських воєвод:

Ѳеодор Каріатовичъ княземъ билъ,
За отпущеніе грѣховъ монастиръ зробилъ,
Дравяна церква отъ вѣку зоставала,
А теразнейшого року 1661 каменная стала,
Презъ Константина воеводу молдавского
Зъ Неделею на имя госпожею его.
Владикою на той час Іоанникій зоставалъ,
Зо Мстичова (свого маєтку) о томъ ся пильно старалъ.*)

Тільки в 1680-х роках, коли Австрія твердою ногою стала в східній Угорщині, то унія за допомогою австрійського уряду стала певнійше поширюватись в західній частині угорської Руси, хоч поширювалась, як каже проф. Грушевський, не стільки добрими способами, скільки насильствами, воєнною силою і ріжними тяжкими карами проти тих, що повертались на православія. У XVIII столітті унія вже твердо укріпилась в Мукачівській окрузі, але в Мараморощі, по сусідству з православною Молдавією, держались православні владики аж до 1735 року, тай пізніше тутешні священики ще довго висвячувались у православних молдавських владик. В 1760-х роках в останнє прокинувся рух в народі проти унії в Мараморошській околиці. Австрійський уряд мусів звернути пильну увагу на цей рух і дошукувався його причин. Представники місцевої адміністрації вказували як на причину цього руху, на тяжке матеріяльне становище низшого духовенства, на його неосвіченість. Тоді австрійське правительство заходилось коло піднесення морального й матеріяльного становища уніятської церкви на Угорщині. Мукачівська епархія була увільнена з-під зверхньої власти католицького єпіскопа. Уніятське духовенство було урівняне в правах з латинським.

Новий єпіскоп мукачевський Андрій Бачинський (1772—1809) дуже діяльно заходився коло піднісення свого духовенства, и біля нього зібралася громада доволі освічених, як на ті часи, людей, які помагали йому в його культурно-просвітних заходах, і з по-між яких вийшло чимало замітних діячів не тільки на Угорській Руси, але й в Галичині й навіть в далекій Росії. Так само щиро дбали про освіту своїх земляків і піднесення їхнього культурного рівня

*) М. Грушевський, Ілюстрована історія України, Київ, 1912, ст. 441.

наступники Бачинського епіскоп Олекса Почі (1817—1831) який завів виклади українською мовою в Мукачівській семинарії, і Василь Попович (1837—1864), який дуже багато зробив для поліпшення матеріяльного добробуту вкраїнської шкільної молоді.

Ще в 1750 році в Мукачові було засновано богословську школу. В 1778 році її переведено до Ужгорода, де вона дістала характер духовної семинарії. Виклади відбувались тодішньою книжною мовою, і аж тільки в 1809 році, заведено виклади латинські. В 1774 році, зараз по прилученню Галичини до Австрії, правительство заснувало у Відні ґенеральну греко-католицьку (уніятську) семинарію при церкві св. Варвари, через що її прозвали Barbareum, для вищої духовної освіти українців з Галичини й Угорщини. Що-року з галицьких епархій і з мукачівської висилали до Відня по 26 молодих людей, які не тільки слухали найкращих столичних професорів, але взагалі мали змогу брати участь в культурному житті столиці, знайомитись з ріжними націями, їх історією та життям, а це дуже впливало на поширення їх власного світогляду. Цей Barbareum проістнував десять років, коли замість його в 1784 році засновано університет у Львові для всіх українців Австро-Угорщини, а при ньому ґенеральну семинарію для богословської освіти. Але в 1803 році Barbareum відкрито було знову.

Ці просвітні заходи мали свій вплив на загальне піднесення культурного рівня на Угорській Руси. І з по-між місцевих українців почали виходити освічені люде, вчені і письменники. Коли скоро по відкриттю львівського університету цісарь Йосиф II-й дозволив, щоб замість німецької та латинської мови на богословському та філософічному факультетах наука відбувалась українською мовою, то зараз же знайшлись і професорі, які могли питати по українському; серед них були два угорських українці: Іван Земанчик і Петро Лодій. Цей Лодій був потім професором у Росії. Крім того ще де-кілька угорських українців зробили собі наукову й літературну карієру в Росії: Балудянський, що був першим ректором петербургського університету; Орлай директор ніженського ліцея; Венелін — відомий учений славіст; брати Кукольники — російські літератори та инші. Але цей умовий рух був не глибокий, він зачепив тільки верхні круги і не торкнувся народньої маси, тим більше, що його діячі не вміли поставити своїх національних змаганнів на народньому ґрунті а в своїх літературних заходах — опертись на стіхії живої народньої мови.

Наступив 1848-й рік, який приніс фатальні наслідки для угорських українців. В цьому році скоро після революції у Відні проти старого абсолютизму, підняли мадяре повстання, щоб добути собі незалежність од Австрії. Тоді австрійський уряд, щоб уратувати цілість держави, рішив

опертись в боротьбі з мадярами на подавлені ними народности, на хорватів, словаків, українців. Він дав їм ріжні пільги, щоб вдержати їх на своїй стороні і навіть знайти серед їх оружну поміч. Але всього цього було мало. Мадяри брали гору і вже загрожували самому Відню. Тоді російський царь Микола, який з трівогою дивився на революцію в Австро-Угорщині, рішив піддержати „законний" лад та правительство і вислав на поміч Австрії стотисячну армію, яка перейшла через Галичину й Карпати і в 1849 році вступила на Угорщину. Самі тоді серед угорських українців знайшовся дуже сміливий і одважний чоловік, який зумів придбати собі дуже впливове становище і стати на чолі всього руху серед своїх земляків. Це був Адольф Добрянський.

Син священника Пряшівської епархії, він родився в 1817 році, здобув вищу освіту в університеті і гірничій академії і ще студентом виробив собі погляд, що будучність Угорської Руси лежить в повному засвоєнню російської мови, культури і як найтісніщому зближенню з Росією. Обставини склались так, що якийсь час йому можно було свої мрії переводити в практичне життя. Коли почався революційний рух в Угорщині, він, як відомий уже мосвофіл, утік до Галичини і тут на зборах „Руської Головної Ради" виступав як репрезентант Угорської Руси.

Коли московський царь Микола вислав військо для приборкання мадяр, то Добрянський прийшов на Угорщину з московскою армією як австрійський імператорський комісар при їй. Угорське повстання було задавлене москалями, і австрійське правительство дурже суворо покарало мадярських патріотів; багато було покарано на смерть, багато утікло з краю. Добрянський, який мав велику популярність серед своїх земляків, організував угро-руську інтелігенцію і намовив її вислати до цісаря депутацію з проханням виділити територію, заселену українцями в окрему округу, призначати на ній на урядові посади тільки українців, запровадити діловодство в урядових інституціях українською мовою, завести в школах навчання українською мовою, заснувати в Ужгороді українську академію і т. п. Цісарь прийняв депутацію дуже прихильно. Добрянського було призначено намістником (над-жупаном) чотирьох комітатів, у яких жили здебільшого вкраїнці, і він заходився заводити свої реформи. Завели українську мову в діловодстві, ужгородській гімназії, на таблицях з назвами вулиць; правда, це не була народня українська мова, а книжне „язичіє", мішанина слів славянських, московських, українських, яка вживалась в письменстві й у церковних справах угорської України. Але все ж таки й це піднимало дух українського громадянства й народа на Угорщині. Та всю справу попсувало москофільство Добрянського: він занадто виявляв себе

прихильником Росії й усього російського; це не могло подобатись ні австрійському урядові, ні тим більше мадярам, які скоро оправились після погрому 1849 року і знову почали забірати силу в країні до своїх рук. Вони зненавиділи Росію і все, що було з нею звязане. „На українців перенесли мадяри всю ненависть, якою палали до росіян за погром 1849 року. Нищити українців зробилося немов патріотичним обовязком мадярським, дарма що сповнювання цього обовязку вело за собою економічну руїну, духовну темноту і безпомічність півмілійонової маси народу, виключало від цівілізаційного розвою і поступу цілі обширні комітати, деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичіння українську інтелігенцію, а найпаче ту її часть, що з покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманности і етичних ідеалів — духовенство вище і низче".*) Добрянського скоро усунули з посади, а за тим почали скасовувати і його реформи. Добрянський служив якийсь час в центральних австрійських інституціях. Року 1868 його вибрали з Сорошського комітату послом до угорського сойму. Але йому не удалось зробити в соймі нічого для своїх земляків, через те, що мадяри вважали його за явного москвофіла і провалювали всі його проекти. Тоді він покинув Угорську Русь і переніс свою діяльність до Галичини, де працював увесь час в москвофільському дусі. Помер Добрянський в 1888 році.

Мадяри, добувши знову силу в країні, взялися за мадяризацію своїх „інородців", словаків, румунів а особливо українців. Інтелігенція українська не могла їм дати одсіч. Її було мало, вона була слабка, а найголовніще — вона свій культурний рух оснувала не на народньому ґрунті, а на елементі російському, чужому для місцевого життя й місцевих обставин. Росія заімпонувала українській інтеліґенції на Угорщині своєю мілітарною силою, своїм державним блиском — їм, що звикли жити в приниженні й поневірянні. І ось вони почали обертати свої очи виключно до цієї Росії, від неї сподіватись поратунку, на неї покладати всі свої надії. Але їй довелось познайомитись і стикнутись з Росією офіціяльною, зверхньою, яка справді здалеку здавалася такою пишною й принадною. Демократичні ідеї відродження своєї народности через прищеплення їй передових ідей свого часу в формі національного письменства на народній, зрозумілій широким масам мові, — не встигли ще доторкнутись Угорської країни, хоч вони вже пустили свої коріння і на російській Україні і в Галичині; а тимчасом перед її зором став пишний образ російської літератури, яка була таким контрастом до її власної мізерії. Певна річ, що з цієї літератури угорські українці черпали думки і образи не Пуш-

*) І ми в Европі, Життє і Слово, 1896, кн. І, ст. 4.

кина та Гоголя, але Державина й Карамзіна і просто пересаджували їх на свій грунт, потішаючи себе ілюзією, ніби вони творять справжню національну літературу. В цьому піддержували їх і казенні російські патріоти, вчені „славянофільського“ напрямку, які встигли завязати зносини з угроукраїнською інтелігенцією.

Український національний рух у Росії, та й у Галичині, був ще занадто слабкий, щоб простягти руку помочи своїм угорським землякам, а в найблизчій до їх Галичині до того ще і в самій широко панувало москвофільство. Одже не диво, що українська інтелігенція на Угорщині, не зумівши опертись на народню стіхію, не маючи постійної твердої допомоги збоку, дуже скоро почала помадярюватись, а та, що ще признавалась до „руської“ народности, перебувала в крузі перестарілих ідей і поглядів, далеких од усякого демократизму і дійсного націоналізму. Коли в половині 70-х років Драгоманів, мандруючи по Угорській Руси, висловив своє здивування одному з таких діячів — Гомичкову, чому вони не пишуть на живій народній мові, то цей йому відповів: „Вы хотите отъ насъ, чтобы мы писали языкомъ слугъ, но литература пишется вездѣ для господиновъ“.

Ця література, яку витворила угро-руська інтелігенція і якою вона думала годувати свій народ і задовольняти його духовні потреби, дійсно була мертвою і по свойому змісту і по своїй формі. Періодичні видання почали виходити на Угорській Руси доволі рано: в 1856 році почала виходити „Церковная Газета“ (виходила по 1858-й рік), потім „Церковный Вѣстникъ (1858), „Свѣтъ“ (1867—71), и „Новый Свѣтъ“ (1871—72), „Карпатъ“ (1873—76), „Листокъ“, що виходив більш десяти років, починаючи з 1885-го; „Газета для народныхъ учителевъ.“ „Щотиденне виданіе для дѣтскихъ пріютовъ, народныхъ и мѣщанскихъ школъ въ Угорщинѣ“ — виходила в 1873 році. І мова, і зміст, думки і напрям цих виданнів були сухі та мертві; нікого не могли вони ні зацікавити, ні заохотити. Така була й вся взагалі література, витворена на Угорській Руси на протязі XIX століття, особливо після того, як там твердо укорінилось політичне і національне москвофільство.

Як ми вже згадували, часи коло 1848 року і скоро потому були добою найбільшого під'йому національного і взагалі умового руху серед угорських українців. Які ж люде були представниками того руху, які думки, які ідеї висловлювали вони, в яку форму ті думки вдягали? Придивимось трохи до цих людей.

Одним з перших угро-руськи хдіячів, які виразно і свідомо стали насаджувати на Угорській Руси московську мову в письменстві, був свящ. Іван Раковський (1815—1885). Од 1844 до 1850 р. був він віце-ректором Унґварської семинарії, а потім кілька років перекладчиком „Вістника дер-

жавних законів“ на українську мову, де замість української завів він чистісіньку московську мову. Одночасно почав він видавати „Газету церковную“, про яку один з авторів, що писали про Угорську Русь, каже, що „отъ этого изданія такъ и вѣяло духомъ православія и благорасположенія къ Россіи“. Він видав у Будапешті „Грамматику русскую“ Духновича, змінивши без дозволу автора правопись книжки, „на основаніи чисто-русской орѳографіи“, чим Духнович був дуже обурений. В усій своїй літературній діяльности Роковський доводив, що угорські русини й москалі — це один народ, і що на Угорській Руси українством і не пахне.

Тільки що згаданий Олександер Духнович (1803 до 1865), священик, був великим добродієм сиріт і бідних дітей; але разом з тим він займався і літературою, склав „Букварь“, молитовник „Хлѣбъ души“, далі — „Короткій землепись“, „Литургическій катехизисъ“, альманах „Поздравленіе Русиновъ на 1851 и 1852 года“, драму „Добродѣтель превышаетъ богатство“, „Сокращенную грамматику русскаго языка“ і т. ин. Щоб показати, яка то була „русская“ мова Духновича, про яку він щиро думав, що так само балакають і пишуть в Москві і Петербурзі, наведемо уривок із зложеного ним „Русского маршу“:

Русски дѣти, вамъ свѣтаетъ,
Ужъ зорничка всходитъ вамъ,
Слава мати васъ витаетъ
И зоветъ къ своимъ рядамъ.
Ноже хлопцы въ разъ
Поставайте въ Божій часъ,
Скоро, скоро подъ знамя
Ставайте въ Боже имя,
Летите на славы дворъ,
Ставайте въ разъ подъ прапоръ.
Бодро, крѣпко, храбро, сильно,
Ржавый въ руку берьте зброй,
Безустрашно и правильно
Отважно грядьте на бой і т. д.*)

Співробітником Духновича був другий священник Олександер Павлович, який писав страшним „язичієм“ ріжні статі, вірші, оди. От, наприклад його „Новая ода къ старой реверендѣ“:

Реверенда! Ты старый, ты вѣрный другъ мой
Двадцать пять годовъ жили мы въ купѣ!
Жаль! Ты пойдешь ужъ въ заслуженный покой,
Увы! Какъ горько мнѣ при сей то разлукѣ!
Я долго жилъ, лѣчалъ во сладкой надѣѣ,

*) В. Лукичь, Угорська Русь „Ватра“, 1887 р., ст. ст. 194.

Что пробродя житья буристое море
Лягнемъ мы разъ вмѣстѣ во одной могилѣ
Чтобъ такъ вѣрныхъ друзей было обще горе!...
Сверхъ же того была моя ряска долга
Покрываломъ многихъ нѣжныхъ недостатковъ,
У мня — такъ немножко — крива одна нога,
Ряска жъ укрыла ю отъ насмѣшныхъ взоровъ;
Сталось и то неразъ, что продерлись штаны,
Иль вставилъ я на нихъ побольшіи платки;
Она заслонила сіи штановъ тайны,
Отбивъ отъ мня чрезъ то колячія шутки".*)

Така була мова, такий був дух того письменства, яке утворювали угро-руські прихильники „общерусского єдинства". Вони закладали товариства, видавали часописі, але й там віяв той же дух мертвеччини й одірваности од народнього ґрунту, що був тут же у їх перед очима, як і в тих поезіях Духновича й Павловича, що ми тільки що навели. В 1851 році в Пряшеві було засновано „Пряшевское Литературное Общество", а в році 1866 в Ужгороді було заложено „Общество св. Василія Великого", де головою вибрано Добрянського, а його заступником Раковського. Воно зробилось розсадником москвофільства, за що одержувало з Росії від славянських „благотворительних" комітетів допомогу грішми й книжками. „Общество св. Василія" видавало газету „Свѣтъ", ріжні підручники, календарі, молитовники — і все такою мішаною, дивовижною мовою, яку б ні один народ в світі не признав за свою живу мову. Другі товариства, засновані пізніше, як от „Русская Бесѣда" в Ужгороді з 1867 року, „Общество Народный Домъ" там же, але всі вони ледве—ледве животіли серед загальної апатії угро-руського народа, який в усіх цих заходах своєї інтелігенції не знаходив для себе ніякої реальної науки, ніякої духовної поживи. Що більше — сама угро-руська інтелігенція, дуже нечисленна і роскидана по окремих містах, немогла задовольнятись тією стравою, яку підносили їй Духновичі, Павловичі, Гомичкови та инші; вже через мадярське письменство вона могла близче війти в стичність з загально-людською думкою і культурою. Не диво, що вона по-волі й по неволі почала мадярщитись. Уже Гомичков, який 13 років редагував газету „Карпатъ" в москвофільському дусі, так що його біограф ставив йому в заслугу (помер він у 1886 році), що „у насъ на Угорской Руси не привилась фонетическая орѳографія и что у насъ нѣтъ „народовцівъ" — і цей Гомичков під кінець став мадярофілом і одержував на свою газету підмогу від мадярського уряду. А його епігони дописались в тому ж „Карпаті" до

*) В. Лукичь, ст. 194—195.

того, що почали одрікатись навіть од спільности з „Русью“ взагалі. В ч. 6 „Карпата“ за 1884 рік було видруковано:

„Большекратно объявили мы уже, что мы не признаемъ какую-то политическую область въ Угорщинѣ съ названіемъ „Русь“; пусть любится „Слову“ *), какъ ему угодно, но угорскіе дописователи таковымъ названіемъ дѣлаютъ намъ весьма неблагодарную услугу, такъ какъ доложеніе слова „Угорская“ не въ состояніи отдалити какое-то подозрѣніе за панславизмомъ, находящееся въ словѣ „Русь“, напоминающеемъ на Россію, а то и тѣмъ больше, что въ Москвѣ является временопись извѣстнаго панслависта Аксакова подъ титломъ „Русь“. А мы не принадлежимъ къ сей Руси, но считаемся народомъ, принадлежащимъ къ коронѣ святаго Стефана, и въ найтѣснѣйшемъ связкѣ къ Угорщинѣ — изъ сего точки зрѣнія и не имѣемъ той амбіціи, чтобы считатися къ тѣми дописователями, которые въ „Словѣ“ хотятъ представити „Угорскую Русь“, которая на дѣлѣ не существуетъ и въ Угорщинѣ существовати не можетъ.“ **)

З початку 80-х років бачимо ніби якийсь зворот до народньої мови. Мадярський міністр народньої освіти звелів переглянути книжки, які вживались як підручники в угро-руських школах і наблизити їхнє „язичіє“ до народньої живої мови. Наслідком того було видано „Читанку дѣля нанародныхъ школъ. Первый томъ. Руська азбука и перва чытанка дѣля первоѣ класы народныхъ школъ. Ведля мадярскоѣ азбуки . . . переробивъ Ласловъ Чопей. Во Будапештѣ, 1881“ і другий том, зложений Яношем Гашпаром і виданий в р. 1883. Той же самий Ласлов Чопей видав р. 1883 „Русько-Мадярский словарь“, в передмові до якого перший раз на Угорській Руси поставив тезу, що „руський языкъ е самостоятельный, и не може ся держати нарѣчиемъ российського“. Може бути в звязку з цією новою течією в письменстві виник і певний рух серед угро-руського народу, — проби орґанізації товариств для боротьби з піяцтвом і для розумної розваги, що почали засновуватися за приводом ужгородського українця Івана Колесаря. ***)

Але угро-руські москвофіли не вважали свою справу за програну. Вони заложили в 1885 році в Ужгороді двохтижневик „Листок“ під редакцією свящ. Ев. Фенцика, в чисто обєдинительному дусі. Що-до мови видавці у „Воззваніи къ подпискѣ“ заявили: „языкомъ нашимъ будетъ общепринятый литературный русскій, образованный на основаніи церковно-славянскаго. Всякую путаницу и мѣшанину въ этомъ взглядѣ бросимъ прочь, послану цѣль наша: образовати, називати, а не путати, мѣшати и разрушаниї.

---

*) Львівська москвофільська газета.
**) В. Лукичь, ст. 202.
***) В. Лукичь, ст. 204—205.

„Листокъ“ повів боротьбу проти народньої мови, проти українства. Один вигляд українського фонетичного правопису примушував цих засліплених людей тремтіти, і в своїх писаниях вони нераз виступають проти фонетики, наче проти якоїсь найтяжчої небезпеки для „русского“ народа. „Листокъ“ виходив до кінця 90-х років, коли упав серед загальної байдужости й апатії.

З того часу, як на Угорщині в 1867 році заведено конституційний лад і почав істнувати угорський сойм, угорські українці майже ніколи не посилали туда депутатів, які б виступали під національним українським прапором. Навіть коли в посли проходили не чужинці, мадяри або словаки, а свої ж таки українці, вони вписувались до мадярських партій в соймі і публічно виступали, як мадяри.

Так в 1905 році до реформованого угорського парламенту всі мадярські „інородці“ — словаки, серби, румуни — не вважаючи на правительственний терор, зуміли вислати більш 20 своїх послів, які склали в соймі коаліцію, котра впливала на політику і зменшувала мадярську перевагу. Вислали й українці своїх представників: священиків Михайла Артима й Андрія Дудича та суддю Юрія Негребецького. Але всі вони вписались до мадярських соймових клубів! *)

Тоді як угорські і галицькі москвофіли, піддержувані певними кругами в Росії, невпинно вели свою пропаганду на Угорській Руси, ширячи погляди про „єдність Руси“ од Карпатів до Урала, про однаковість „русскої“ мови, українці і в Галичині і в наддніпрянській Україні звертали дуже мало уваги на своїх закарпатських земляків і не робили скільки-небудь серьйозних спроб завязати постійні і тривкі відносини з ними. Заняті своїми власними справами вони не могли, а часом і не уміли підійти до угро-руських земляків. Ті взаємини, які були між угорськими й галицькими українцями на полі шкільництва, коли галичане вчились в угро-руських школах (як, наприклад, Могильницкий, Головацький, Пелеш, Сембратович), і навпаки, перервались з 1867 року, коли на Угорщині почалась мадяризація школи, а знов у Галичині — полонізація.

Перший звернув увагу українського громадянства на Угорську Русь та на її тяжку долю, як ми вже згадували вище — М. Драгоманов, котрий особисто побував у їй в половині 70-х років. Він на власні очи побачив темноту і безпорадність народу, інертність і нікчемність його інтелігенції, особливо духовенства, застій і мертвечину в культурному житті. Він перший з'ясував причину панування москвофільства на Угорській Руси, як наслідок спеціяль-

*) В. Гнатюкъ, Изъ украинскихъ провинцій Венгріи. Украинскій Вѣстникъ, 1906, № 5, ст. 299.

них умовин її розвитку. „Москвофільство на Угорщині, писав він*), ще натуральніще діло, ніж у Галичині, хоч же патологичніще; воно там далеко чеснійше, бо туди рубель ще менше доходить, ніж в Галичину... Націоналізм угро-руський мусів узяти форму москвофільську власне тому, що він був і є чистим націоналізмом без примішки соціяльної. Такий націоналізм завсіди тягне до держави, а не до народу — і, коли держави українсько-руської нема, а московсько-петербургська єсть, то архи-натурально, що націоналісти угро-руські потяглись думками до сеї держави. До того ж і в історії Угорської Руси не було і таких моментів, як козаччина і взагалі антипольский рух народний, котрий проявляв себе і в Галичині та одбився в галицьких народніх піснях і переказах, творячи там підвалину для народовства. Народ угро-руський вступив у XIX століття, в добу боротьби за автономію скривджених старими державами національностей, без усяких національно-політичних традицій, котрі б могли імпонувати інтелігенції. А два факти імпонували їй на користь москвофільства: карьєра кількох карпаторосів (Балудянський, Орлай та инші в Росії), і ще дуще — російська окупація Угорщини въ 1849 році. Треба ж додати, шо ніхто і не подумав познайомити угро-русів з українським рухом і письменством, тоді як про російське їм говорять і німці і мадяре, котрі перекладають Пушкина, Тургенева і т. ин. Про український рух угро-руси почули доперва недавно від галицьких москвофілів, котрі виставляли цей рух як вигадку поляків“...

Драгоманов старався розбудити серед своїх земляків інтерес і співчуття до Угорської України, але ні наддніпрянці, ні галичане не спромоглись на якісь серьйозні заходи. Тільки аж в половині 90-х років XIX століття завязались деякі відносини між галицькими українцями та угро-руською інтелігенцією. В 1895 році почав листуватись з деякими представниками угро-руської інтелігенції і потім і одвідувати їх особисто Вол. Гнатюк, а за ним і деякі инші. В 1898 році гурток українських студентів зі Львова зробив подорож по Угорській Україні, давши ряд концертів у Сиготі, Густі, Севягоші й Ужгороді. Знов же і з угорської сторони де-хто відвідав Галичину. Епіскоп (тоді ще не був митрополитом) Андрій Шептицький одвідав Ужгород і Пряшів, і це зробило велике вражіння на угро-руське духовенство — бачити єпіскопа, що говорить по українськи, хоча знає й инші мови.**) Пізніше митрополит Шептицкий завів зносини з єпіскопом Нярадієм Крижевацом у Хорватії, в епархії якого жило багато угорських українців

*) в своїх „Австро-руських споминах“.

**) В. Гнатюк, Причинок до історії зносин Галицьких і Угорських Русинів. Літ.-наук. Вістник, 1899, IX, ст. 177.

і який з великою симпатією ставився до українства; він посилав молодих богословів з своєї єпархії до Львова, до тамошньої семинарії, щоб вони набірались там національної свідомости і потім працювали вдома в українському дусі.

Одначе ці зносини не мали глибшого значіння й не полишили дуже замітного сліду в розвитку закарпатських українців. Мадярське правительство, звернувши увагу на ці взаємини між українцями з обох боків Карпат, постаралось усіми способами ці взаємини утруднити. Ніякі часописі й українські видання з Галичини не перепускались до Угорщини, за особами, які вели кореспонденцію, встановлено догляд, а туристи з Галичини наражувались на всякі неприємности, що одбивало в їх охоту од таких мандрівок. Знов же таки виявлялось, що між українською інтелігенцією в Галичині і в Угорщині — ціла безодня в настроях і поняттях. Перша була свідома своєї української національности, перейнята будь-що-будь поступовими думками, розуміла потребу праці над усвідомленням мас і піднесенням їх соціяльного становища й економічного добродуту; друга була замкнена въ своїм еґоїстичнім відчуженні від народу, змадяризована в своїм приватнім і громадськім життю; найбільш привязані до своєї народности жили в світі москвофільських утопій і одиноку оборону народности бачили в церковній обрядовщині.

От що, наприклад, писав в 1897 році до Вол. Гнатюка „найвизначнійший“ угро-руський поет Іван Сильвай (його поезії друковались під псевдонімом Уриїл Метеор) у відповідь на прислану Гнатюком працю про Лірників і пропозицію прислати Етнографічний Збірник: „Я прочиталъ изданные вами „Лірніки“; это изданіе также интересно, какъ все, что входитъ въ составъ этнографіи. Только не понимаю, почему пользуетесь вы „Кулішівкою“. У насъ нетолько не увлекается ею никто, но насупротивъ, кто только немножко занимался сравнительной филологіей, тотъ всю Кулішівку, всѣ покушенія къ литературному разъединенію и сепаратизму считаетъ дѣтскою чепухою. Русская литература уже нетолько достигла уровня прочихъ образованныхъ литературъ, но по своему богатству и полнотѣ (включая сюда и церковный языкъ) достигаетъ до степени еллинскаго классицизма. По сю сторону Карпатъ нѣтъ ни одного образованнаго русскаго человѣка, который увлекался бы вашею самостійною правописью и самостійными мріями... издаваемой вами книги вы мнѣ не посылайте, мнѣ довольно муки причинило одно прочтеніе вашего самостійнаго письма, а не то еще цѣлой самостійной книги. Между нами не можетъ быть никакого общаго дѣла, потому оставьте меня въ покоѣ.“*)

*) В. Гнатюк, Літ.-Наук.. Вістник, 1899, IX. ст. 170.

Другий кореспондент поставився не так рішуче і нетерпимо до думок, висловлених Гнатюком, але все ж виявив таке саме баламуцтво своїх поглядів і страх перед „українством“; він писав (також 1897-го року): „ваша партія слишкомъ радикальна, ибо подрываетъ привязанность русскаго народа къ церкви и духовенству: этимъ радикализмомъ Вы на нашей Руси ничего не успѣете, потому что нашъ народъ видитъ въ своей церкви единственную свою народную опору и въ каждомъ противникѣ церкви видитъ и противника своей народности и боится его и тогда, если, онъ приближается къ нему и въ русскомъ одѣяніи... Ваша партія употребляетъ и развиваетъ такой русскій языкъ, котораго ни украинскіе, ни галицкіе, ни угорскіе русскіе не употребляютъ и трудно понимаютъ; кромѣ того употребляется у Васъ орѳографія неестественная, научной этимологіи и лингвистикѣ противная... Намъ бы еще можно было помирити съ Вашимъ нарѣчіемъ, но невозможно съ неестественною и насильственною орѳографіею“ і т. д. в тому ж дусі.*)

За те були такі, що щиро відгукнулися на заклики галицьких земляків і хоч самі дуже песимістично дивились на будучність свого народу, але не зрікались працювати над його просвітою й усвідомленням. А один селянин писав до львівської „Просвіти“, щоб вона прислала йому повісти Квітки, Марка-Вовчка та инші книжки. „У насъ въ Угорщинѣ, писав цей селянин, лише угорскѣ книжки выдаютъ, але я ихъ не радо маю, бо я емъ русинъ. У насъ братя не одна бѣда, у насъ учителѣ мадярскѣ хоть и русины родомъ, а зато цураються русковъ бесѣдовъ, братами русинами, ба навѣть у школѣ учителѣ изъ дѣтьми по руски не говорять, ай по угорски. Въ Угорщинѣ русина не уважаютъ за чоловѣка...**) З-по між угорських українців за останні десятиліття тільки двоє людей брало участь в загально-українському культурному житті: це о. Юрій Жаткович і Гіядор Стрипський. Перший чимало перекладав з українських письменників на мадярську мову, другий співробітничав в українських наукових і літературних виданнях.

Тяжке матеріяльне становище з одного боку і невпинне товкмачення, що тільки звязок з Росією, поміч від неї може вратувати угорських українців од загину — з другого, все це утворювало добрий ґрунт для стихійного і так би мовити ідеального москвофільства серед народньої маси Угорської України. Разом з цим москвофільством ішли в парі й симпатії до православія, яко прадідівської й чистої

*) В. Гнатюк, ст. 167—168.

**) В. Гнатюк. Угроруська мізерія. Житє і Слово, 1897, кн. I, ст. 54.

„руської“ віри. Цими симпатіями зручно користувалися ріжні пройдисвіти, підохочувані з Росії, для пропаганди православія. Саме перед великою світовою війною ця пропаганда прийняла такі розміри, що угорське правительство злякалося й побачило в цьому справу політичну, трохи не державну зраду, хоч в дійсности цього, розуміється, не було. Проти кількох десятків угро-руських селян було роспочато політичний процес в Мараморош-Сіготі. Цей процес наробив гомону на цілий світ, завдяки російській пресі, яка зробила з героїв процесу, темних українських селян, збаламучених двома—трьома аґитаторами — мучеників за „русскую идею“. Процес цей відбувся весною 1914 року і скінчився засудженням кількох людей.

Коли почалась велика всесвітня війна і коли в осени 1914 року москалі зайняли були всю східну вкраїнську Галичину і вже по-де-куди проривалися на Угорщину, зробилася Угорська Русь наиблизчим тилом австрійських та німецьких військ і несла на собі весь тягар страшної, крівавої боротьби мілійонових армій. Австрійські військові власти, а особливо мадярські, причиною всіх своїх військових неудач готові були бачити чиюсь „зраду“; вічно підозрювали українське населення в шпіонстві на користь Росії, в симпатіях до російського війська, і багато сотень і тисячів українських селян заплатили за те своїм життям з рук мадярських катів: це діялось однаково як на угорському, так і на галицькому боці Карпатів. Видавана з 1897 року правительством популярна газета „Недѣля“ з початком війни стала друковатись мадярським правописом.

В часі війни серед певної частини мадярських політиків і журналістів виник інтерес до українського питання. Так само як і німецькі часописі, мадярські дебатували проблєму утворення української держави, яка б могла служити оборонним валом для Австро-Угорщини від російського імперіялізму. З початком 1916 року в Будапешті стала виходити часопись »Ukránia»—Ukrán-Magyar Kapcsolatok szemléje (Україна, огляд українсько-мадярських відносин), під редакцією Гіядора Стрипського, тільки що згаданаго нами вченою директора одного з державних музеїв у Буда Пешті. В часописі взяв участь цілий ряд визначних мадярських політичних діячів, професорів, урядовців, літераторів. »Ukrania« поставила собі метою виясняти перед мадярським громадянством українські справи і пропагувати спільність інтересів обох націй. Програма „Ukranії“ була така: a) історія, географія, етнографія, духова й господарська культура України; b) інтернаціональне й народньо-господарське становище українців з погляду мадярських інтересів; c) угро-українські історичні взаємини, d) українська і мадярська музика, e) українсько-мадярські наукові взаємини (праці в українській мові про Угорщину та праці в мадярській мові

про Україну, і) українсько-мадярські літературні взаємини. Одначе вже в першій своїй вступній статі »Ukrania«, пишучи про потребу утворення української держави, в якій би український народ знайшов захист своїх культурно-національних і економічних інтересів, а мадяри — доброго сусіда, вважала потрібним підкреслити, що „під Україною треба розуміти ту область, яку обіймає українське населення по другім боці північно-східних Карпатів, у Галичині, на Буковині та в південній частині російського низу". Щоб обминути всякі непорозуміння Ukrania підкреслювала, що мадяр „ніколи не зараховує сюди тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східних комітатах, і що він ніколи не ідентіфікує їх з українцями, одже виключає їх зовсім з поняття українці."

Цитуючи цю статтю німецька »Osteuropäische Zukunft« зовсім справедливо зауважила, що коли признавати угорських руснаків українцями — чого не можна обминути з язиково-історичного і расового погляду, — то угорська держава не може не дати також цим українцям того, чого вони потрібують, щоб вдержати свою національність. І вона зробила б дуже розумно, бо цим способом зменшила ся б для угорських українців притягаюча сила збитої української язикової области, — ще більше, її можна б усунути, задовольнивши їх як національну індивідуальність в рамах угорської держави.*)

Одначе світові події пішли так, як їх не могли передбачати не тільки новоявлені мадярські українофіли та лояльні до Угорської держави українці. Велика революція в Росії принесла відродження української державности. Війна центральними державами була програна, і в осени 1918 року Австро-Угорська монархія розвалилась, і на її руїнах народи почали будувати собі нове життя. Почався великий політичний, національний і соціяльний рух на Угорщині. Нове угорське правительство, піддержуване змадяризованою угроруською інтелігенцією, оповістило в грудні 1918 року автономію Угорської України з міністром Орестом Сабовом на чолі. Але цей акт викликав опозицію серед угро-руського населення й його свідоміщої інтелігенції, на чолі якої стали д-р Бращайко і священник Далинай. Проте мадярське правительство прийняло автономію „Руської Країни".

А тимчасом 3-го січня 1919 року в Станіславові, на свято злучення Української Народньої Республіки з Західньою Українською Республікою прибули представники Угорської України, які заявили про бажання її також приєднатися до спільного національного тіла. Віче українців

*) Див. „Вістник Союза Визволення України", 1916, № 55, ст. 588—589.

4 січня в Мараморош-Сіготі ухвалило цей вчинок своїх представників у Станіславові. На 21 січня було скликане в Густі велике віче, на яке з усіх частин Угорської Руси було прислано 420 делєгатів. Воно ухвалило одноголосно прилучення до Соборної Великої України і обібрало делєгацію, яка мала їхати до Київа і там заявити про це українському правительству. Одночасно з тим відділи українського війська з Галичини перейшли Карпати і заняли Мукачів, Сигот і ще деякі пункти Угорської України.

Але обставини для української справи склались трагично. В той час як з Угорської України вибирались делєгати до Київа, українське правительство мусіло звідти вийти перед напором московських большевиків. Українське військо мусіло покинути угорську Україну, бо требо було обороняти Галичину од поляків. Знову вкраїнці на Угорщині полишені були їх власній долі.

Саме тоді на Угорщині запанував комуністичний уряд. Він оповістив про самовизначення всіх країв і народів Угорщини, визнав самостійність „Руської Країни" з тим, щоб її управління було збудовано на „совітській" основі. В кожному селі й у кожному місті мала заснуватися рада, до якої представників мусіли вибірати лиш трудові елєменти, чоловіки й жінки, од 18 років починаючи. По селах один представник припадав на 100 людей, по містах на 500. Місцеві сільські ради вибірали окружну раду для цілих округ. Над цими меньшими округами стояли б більші округи, які мали заступати прежні комітати Угорщини. Колишній міністр „Руської Країни" А. Штефан, який заступив Сабова, признаний був народним комісаром „Руської Країни" в раді совітського правительства Угорщини, а в Будапешті почала виходити під редакцією Г. Стрипського и Русько-Країнська Правда, просвітно-политична тыжднева газета", видавана доволі гарною народною мовою й правописом фонетичним, близьким до загально-українського. Оповіщено було, що церква одділяється од держави і орґанізується в автономну інституцію на зразок руських церков в Америці. Так само оповіщено було формування „червоної дівизії з угорських українців. 19-го червня в Мукачові відбувся великий український концерт, перший, писалося в „Русько-країнській правді", концерт на Угорщині, відколи лиш живуть на Угорщині. На свому концерті А. Волошин і Г. Стрипський сказали промови про потребу культурно-національної праці на занедбаній угро-руській ниві.

Одначе новому ладові не судилось бути переведеним в життя. Угорську Україну чекала инша доля. Видно було, що Велика Україна, знемогаючи під ударами зовнішніх ворогів і серед внутрішніх незгод, не може подати руку помочи й пригорнути до себе Україну Угорську. Це осмілило ті елєменти, які весь час були проти злуки з Украї-

ною — москвофілів і колишніх „мадяронів“. Москвофіли повели агитацію проти України і на місті і серед американських емігрантів з Угорської Руси. Мов тіні забутих могил появились на сцену колишні провідники галицького москвофільства, щоб нанести удар ненависному українству хоч тут на Угорській Руси, коли пропали надії на це на Наддніпрянщині й в Галичині. Вони виставили гасло приєднатись до Чехо-Словацької Республіки, яка, мовляв, захистить край од мадярів, заспокоїть його і збереже „руський“ характер краю. Провідники цього напрямку в Америці д-р Жаткович і Ю. Гардош так мотивували спочатку це бажання прилучитись до Чехо-Словацької республіки: „ми свідомі того, що через таке прилучення зробимось частиною добре орґанізованої держави, з якою можемо лехко порозумітись і яка зобезпечить нам автономію. Ми переконані, що з теперішнього хаосу вийде знову федеративна Росія. Але в такій новій будучій Росії українці не матимуть такої національної автономії, яку дістанемо ми в Чесько-Словацькій республіці. Крім того ми одділені Карпатами од своїх братів у Галичині й на Україні.“ Агитація проти прилучення до України велася і в самому краю, так що коли в половині березня в Мукачові було скликане національне зібрання Угорської України, то серед його членів більшість стояла за автономію краю в складі Угорщини, а меншість стояла за прилучення до великої України.

Тимчасом в Америці було піднято дуже енергійну пропаганду обєднання Угорської України з Чехією. Були пущені в хід звязки з всемогучим Вільзоном, було переведено плєбесцит серед емігрантів, який дав такі наслідки: в голосуванні взяло участь 70.000 людей, з них 70% заявило про бажання прилучитись до Чехо-Славії, 23% — до України, решта — хто за прилучення до Угорщини, хто до Росії! До Парижу було вислано делєгатів, які мали перед мировою конференцією обстаювати думку про злучення Угорської України з Чехо-Славією. В Парижі вже седів відомий москвофільський діяч Марков і працював у тому ж напрямі.*) Прихильники злучення з Україною вислали до Парижу голову з'їзду в Густі Бращайка, але там справа було вже вирішена: Угорська Україна мала бути розірвана на двоє: більша частина мусіла бути прилучена до Чехо-Словацької Республіки, а меньша з Мараморош-Сіготом — до Румунії. В наслідок такого вирішення чеські й румунські війська почали в квітні займати Угорську Україну, витісняючи відділи мадярських військ. В Пряшеві москвофіли зараз же з'орґанізували „Карпато-руську Народню

*) Він подав до конференції меморіял „Déclaration du comité Carpatho-russe à Paris. Memorandum du Conseil National de la Russie Carpathique“.

Раду“ з д-ром А. Бескідом на чолі, почали видавати „Голосъ русскаго народа“ і тріумфовали, що тепер, мовляв, Угорська Русь „на завджи забезпечена од української агитації“. Почали лунати голоси — і в новоповсталій „русскій“ пресі і в чеській, що автономна „Карпатська Русь“ в складі Чехо-Словацької Республіки — це міст між останньою і майбутньою новою великою Росією, що на Угорській Руси нема ніякого українства, а єсть тільки чистісінька „русская“ народність і „русскій“ язик. Ново-утворений чеський „карпато-русизм“ одразу прийняв виразну українофобську окраску. Ветерани колишнього україножерства в Галичині Марков, Церканович і к° рішили зробити з Угорської України останню фортецю москвофільства, щоб звідти почати новий наступ, нову руйнуючу роботу отруєння народньої української душі отрутою пропаганди негації його власного національного обличча.

Найхарактерніщим виступом угроруських москвофілів у пресі була стаття одного з проводарів „Карпато-русскої народної Ради“ в Пряшеві д. А. Кусака, під назвою „Руки прочь“, уміщена в „Русскому Слові“. В цій статті він протестує проти бажания галицьких українців бачити Угорську Русь злученою з рештою українських земель і заявляє: „що стосується народньої угро-руської мови, то руський народ вживає в своїм церковнім греко-католицькім обряді, злученім з папським престолом, священної богослужебної старо-славянської мови. Мова угро-русів, як вони самі себе називають (Угро-роси), вживана в школі і в письменстві, на диво близька до літературної російської мови в її малоруському відтінку і зберегла надзвичайну чистоту її і роздільність од нарічь галицько-руських... Треба зауважити, що народ руський здавна прихилявся до літературної російської мови, а часописі, які виходять на його території, от як в теперішній час „Голосъ русскаго Народа“ в Пряшеві та „Русское Слово“ в Кошицях, видаються на чистісінькій російській мові. Здавен кохались угро-руси найбільше в російських книжках і всяких виданнях, друкованих у Київі, Петрограді і Москві. За то Угорська Русь завзято опиралась проти українських, а особливо фонетичних, штучно вироблюваних культур (?) спеціяльно австрійського походження, і тим тільки й можна пояснити, що вона зберегла в себе дівочу чистоту російської мови.“

Ця статя з великою симпатією була переказана на сторінках пражської офіціозної газети »Národní Listy« в числі за 10 квітня. Чеська газета з задоволенням говорить про результати подорожі д-ра А. Бескіда до Парижу, себ-то про постанову прилучити Угорську Русь до Чехо-Словацької республіки. Вона бажає ще прилучення до себе й Лемківщини з її 250-тисячним українським населенням, щоб таким способом „утворити міст до будучої великої Росії“. За те

»Národní Listy« великодушно жертвують Мараморош-Сігот з околицею румунам, „яко дань свого приятельства до них.“

Ця стаття досі викликала одинокий протест серед чехів з боку благородного приятеля угорських українців д. Яроміра Нечаса, який видав з її приводу цілу брошуру, в котрій гаряче протестує проти піддержування і насаджування чеським урядом москвофільства на Угорській Руси.*) Він протестує проти того, щоб таких людей, як д. Кусак вважати за представників угорських українців, а видання такі, як „Голосъ русскаго народа“ вважати дійсно за голос українського населення Угорської Руси. Він вказує на ясно висловену волю представників народу, які, в числі 420 людей на з'їзді в Густі заманіфестували своє бажання приєднатись до України. Найбільшим нещастям Угорської Руси вважає д. Нечас замір розірвати її на части. „Маленька Угорська Русь, яка була призначена на те, служити мостом між нами і східним славянством, каже д. Нечас, має бути розірвана, розділена! Мараморош-Сігот, перлина угорської Руси, її осередок, місто з історичними споминами угорських русинів, має припасти як дань румунським спільникам . . . Ті частини розділеної угорської Руси, яка припаде румунам і має творити її північно-західню периферію, була б засуджена на занидіння і повільне вимірання . . .“

Д-ій Нечас гаряче закликає чехів жити в добро-сусідських відносинах з українцями і зве „крівавою іронією“, коли хто говорить про славянські взаємини, а одночасно виступає проти українського народу. А те, що зараз роблять урядові чеські круги супроти українців, ніби витворяючи якийсь форпост для відбудовання старо-російської імперії, вважає д. Нечас і за страшенну помилку і за дуже болючий удар по українському національному орґанізму. Він вважає, що коли тепер чехи заняли Угорську Русь, щоб охоронити її від мадяр, поки цього не можуть зробити самі українці, які бються на два фронти на півночі й на сході, — то вони мусять дати їй дійсно братську поміч, піддержати її матеріяльні і культурні сили, а не будувати її коштом якісь утопічні мрії про улаштовання російського закутка на крайній границі української народньої стихії. „Дорогі українські приятелі! — звертається він до українців: то ваш народ живе на так званій Угорській Руси, ваш вірою, мовою, своєю душею, звичаями й обичаями. Ви перебуваєте тепер в такиж тяжких обставинах, що не можете зараз присвяти ти Угорській Руси стільки уваги, скільки бажали б. Ви боюєте самі за своє національне істнування, не маєте досить сил та засобів, щоб помогти угорським русинам.

*) Jaromír Nečas. Uherská Rus a česká žurnalistika. Neuzavírejte kruh našich nepřátel! Užhorod, 1919.

А Угорська Русь вимагає негайної допомочи, треба там світла і культури. Сполучения чехів з угорською Русю краще — ви ж одділені карпатами... Чесько-словацька республіка покаже вам, що чехи — не суть прусаками Славянства, що їм дорогі ті загальні великі принціпи й ідеали, в імени яких вони виграли світову війну".

Не знаємо, чи цей щирий, розважний голос знайде собі відгук серед чеського громадянства; дуже можливо, що він не буде одинокий; але менше всього ми можемо мати якісь претензії до чехів, що вони так, а не инакше ведуть свою політику що до наших закарпатських земляків. Вони ведуть її так, як це зручніще й вигідніще для їх теперішньої державної справи. Коли ж ця політика може болюче одбивається на нашій національній справі,то винуваті тут ми самі, що не зуміли, не змогли улаштувати свою державу так, щоб вона могла зібрати до-купи, підгорнути під своє крило всі українські землі і оборонити їх од сусідських апетитів. Винуваті наші нещасливі, просто трагичні обставини, що тоді, коли ми виставляємо гасло самостійної української держави, збудованої на щиро-демократичних основах, переводимо це гасло в життя і боронимо оружною рукою свою молоду республіку, підіймаються ворожі нашій державності елементи в самому нашому краї, іде внутрішній росклад, а сусіди зараз же поспішають заявити свої „історичні" й всякі инші претензії на наш край і вирізують живі шматки з нашого національного тіла. Та ми віримо, що наша національна справа не загине ні при яких обставинах, що український народ таки прийде на всіх просторах своєї широкої землі до національної свідомости і об'єднається в однім стремлінні здійснити „в своїй хаті свою правду й волю". І ніякі заходи й хитроумні політичні комбінації, вигадані сучасними господарями світу, котрі хочуть насильно втиснути наш народ в бажані їм штучні рямки, не стримають тоді його могучого руху до об'єднання всіх своїх частин. Наша доля, наша будучність — в нас самих, в нашій свідомости своїх власних інтересів.

ПРАГА, май 1919 року.